

ДО ПРОБЛЕМИ СТВОРЕННЯ ОСВІТНЬО-ВИХОВНОГО СЕРЕДОВИЩА ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ З ПОЗИЦІЇ ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ

TO THE PROBLEM OF CREATING AN EDUCATIONAL AND UPBRINGING ENVIRONMENT OF A HIGHER EDUCATION INSTITUTION FROM THE POINT OF VIEW OF A PERSONALITY-ORIENTED APPROACH

У статті розглянуто сутність особистісно орієнтованого підходу до створення в закладі вищої освіти демократичного освітньо-виховного середовища, осмислено його функціональне значення для формування особистості студента та становлення майбутнього вчителя, відкриття його вищого «Я». Наголошено на сьогоденній потребі використання особистісно орієнтованого підходу під час організації освітньо-виховного процесу в закладі вищої освіти, що базується на схарактеризованих засадничих принципах (національної спрямованості, демократизації, гуманізації, суб'єкт-суб'єктної взаємодії, природовідповідності, культуровідповідності, акмеологічності, розвивальної допомоги, колективної активності). З'ясовано, що організація в закладі вищої освіти освітньо-виховного процесу в річці особистісно орієнтованого підходу передбачає орієнтацію на особистість студента, його цілі, мотиви, уподобання, що забезпечує застосування відповідних методів та засобів навчання і виховання та є ефективною організованою системою, яка набуває реалізації в ході аудиторних і позааудиторних занять і дає змогу студентів відчувати себе особистістю й орієнтуватися на власний індивідуальний розвиток. Констатовано, що створення демократичного освітньо-виховного середовища вимагає визначених організаційно-змістових орієнтирів із такими основними компонентами: демократизація, гуманізація та індивідуалізація соціобуття вихованців, культивування їхніх творчих можливостей, формування особистісно конструктивних взаємин, оптимізація виховних можливостей процесу навчання, взаємодія закладу освіти – навколишнього середовища та закладу освіти – сім'ї, міжкультурна взаємодія в розвитку вихованців, продуктивна життєдіяльність вихованців, особистість педагога. Зазначено, що дотримання зазначених організаційно-змістових орієнтирів сприяє перетворенню середовища закладу освіти на середовище колективу, яке функціонує в ньому та передбачає такі основні шляхи: сприймання вихованцями цілісності й взаємозв'язку образу середовища в усій його багатоманітності (відомих людей, волонтерів, проблеми громади та перспективи розвитку тощо); формування у вихованців емоційного відчуття, переживання різних подій, що відбуваються в середовищі; активне освоєння середовища, його охорона та вдосконалення; проєктування свого майбутнього середовища, розроблення його моделей та їхня реалізація.

Ключові слова: особистісно орієнтований підхід, студентська молодь, освітньо-вихов-

ний процес, майбутній учитель, освітньо-виховне середовище, заклад вищої освіти.

The article considers the essence of a personality-oriented approach to creating a democratic educational environment in a higher education institution, and its functional significance for the formation of a student's personality and the formation of a future teacher, the discovery of his or her higher self, is comprehended. The current need to use a personality-oriented approach in the organization of the educational process in a higher education institution based on the characterized fundamental principles (national orientation, democratization, humanization, subject-subject interaction, naturalness, culture, acmeology, developmental assistance, collective activity) is emphasized. It has been found that the organization of the educational process in a higher education institution in line with the personality-oriented approach involves a focus on the student's personality, goals, motives, preferences, which ensures the use of appropriate methods and means of teaching and upbringing and is an effective organized system that is implemented in the course of classroom and extracurricular activities and allows the student to feel like a person and focus on his or her own individual development. It is stated that the creation of a democratic educational and upbringing environment requires certain organizational and content guidelines with the following main components: democratization, humanization and individualization of students' social life, cultivation of their creative abilities, formation of personally constructive relationships, optimization of educational opportunities of the learning process, interaction of the educational institution - environment and the educational institution - family, intercultural interaction in the development of students, productive life of students, personal development of students, personal growth and development of students. It is noted that the observance of these organizational and content guidelines contributes to the transformation of the environment of the educational institution into the environment of the team that functions in it and provides the following main ways: perception by students of the integrity and interconnection of the image of the environment in all its diversity (famous people, volunteers, community problems and development prospects, etc); forming emotional feelings in pupils, experiencing various events taking place in the environment; active development of the environment, its protection and improvement; designing their future environment, developing its models and implementing them.

Key words: personality-oriented approach, student youth, educational process, future teacher, educational environment, higher education institution.

УДК 378.013
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/61.2.38>

Сойчук Р.Л.,

докт. пед. наук, професор,
завідувач кафедри педагогіки
початкової, інклюзивної та вищої освіти
Рівненського державного гуманітарного
університету

Лісова С.В.,

докт. пед. наук, професор,
завідувач кафедри професійної освіти,
трудового навчання та технологій
Рівненського державного гуманітарного
університету

Постановка проблеми в загальному вигляді.

За нинішніх умов державотворення в українському соціумі надважлива самодостатня, творча й ініціативна молодь, спроможна зосереджувати свій інтелектуально-духовний потенціал задля досягнення успіху на благо Української держави та нації. Це увиразнює потребу формування фахівців нової генерації – майбутніх педагогів – носіїв і джерел суспільної та професійної діяльності, високої культури, із розвиненими індивідуальними здібностями, спроможних осмислювати та проєктувати власну освітньо-виховну діяльність, готових взяти на себе відповідальність за ухвалення рішень. До особистості майбутнього вчителя як провідного інструмента виховного впливу, його індивідуальних якостей на сьогодні закономірно висувають підвищені вимоги. Означене постає переконливим детермінантом реалізації гуманістичної парадигми особистісно орієнтованої освіти, вектор якої – підтримання й розвиток людини в людині, удосконалення механізмів самореалізації, саморозвитку, адаптації, самовиховання, значущих для становлення самобутньої особистості, що здатна взаємодіяти з людьми, природою, культурою та цивілізацією [4].

Специфіку особистісно орієнтованого підходу складає акцент на морально-духовному розвитку суб'єкта на протигагу його пристосування до умов навколишнього середовища, що, ґрунтуючись на механізмах свідомості та самосвідомості, уможливорює виховання вищих сенсів життя та практичну орієнтацію на них [3; 6].

На переконання І. Беха, особистісно орієнтований підхід – це цілеспрямований і свідомо здійснюваний процес особистісної, суб'єкт-суб'єктної взаємодії вихователя й вихованця, що передбачає створення соціокультурного середовища для повноцінного інтелектуально-духовного розвитку особистості як суб'єкта активної діяльності, самотворення та самоствердження [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Ідея залучення особистісно орієнтованого підходу у виховання та навчання завжди належала до кола дослідницьких векторів знаних філософів, психологів і педагогів, у когорті яких – І. Бех, М. Євтух, І. Зязюн, О. Киричук, О. Пехота, Г. Селевко, К. Чорна й ін. Ядро особистісно орієнтованого підходу складають інтегровані демократичні засади розвитку особистості як суб'єкта культури та власного життя. Створення в закладі вищої освіти (далі – ЗВО) демократичного освітньо-виховного середовища, спрямованого на формування інтелектуально-духовного потенціалу та розвиток творчої індивідуальності майбутнього вчителя, уможливорює його самовдосконалення як особистості, здатної до активної творчої діяльності й посилення компетентності та професіоналізму.

Мета статті полягає в розкритті сутності й особливостей реалізації в закладі вищої освіти особистісно орієнтованого підходу до створення демократичного освітньо-виховного середовища, спрямованого на формування особистості студента та становлення майбутнього вчителя.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Засадиною для життя кожної людини є проблема розуміння й усвідомлення сенсу життя, а також вибір шляху саморозвитку, особистісного зростання і досягнення успіху в різних царинах діяльності. Потенціалом у виконанні таких завдань відзначається особистісно орієнтований підхід.

Г. Сорока вважає, що в межах життєвого самовизначення особистості цілісний процес розвитку її мотиваційної сфери, світоглядних установок, індивідуальних здібностей значущий для самореалізації та свідомого вибору соціальних ролей. Це пов'язано з вимогою інтенсифікації пошукової діяльності, прищеплення готовності до самостійного ухвалення рішень, а також виховання відповідальності та цілеспрямованості. Досягнення свободи вибору різних за складністю та змістовим наповненням самостійних рішень, стимулювання мотивації й активної діяльності, а також створення ситуації успіху та віри у власні сили особистості передбачає певну педагогічну підтримку. Сутність педагогічної підтримки спроектована на визначення педагогом разом із вихованцем інтересів, цілей, можливостей і шляхів розв'язання проблем (перешкод) на шляху збереження його гідності, а також досягнення позитивних результатів у самоствердженні. Мета педагогічної підтримки зумовлена потребою навчити вихованця розв'язувати власні проблеми та розуміти джерело їхнього виникнення, обстоювати рефлексивну позицію щодо проблеми та самостійно провадити цілісну діяльність задля її розв'язання [7].

Процес виховання вимагає від педагога допомоги вихованцеві в тому, щоб відкрити вище «Я» останнього, його «особистісний сенс», тобто те, заради чого вихованець вдається до моральної дії. Саме шляхом усвідомлення вихованцем особистісного сенсу у взаємозв'язку з вищим «Я», переживання позитивних емоційних почуттів найвищого рівня розгортається напружена «праця душі». Систематичність і цілеспрямованість такої діяльності в освітньо-виховному процесі пов'язані з орієнтацією «на вищі морально-духовні досягнення суб'єкта, на формування ... акмічної особистості» [2, с. 639]. Студентській молоді важливо бачити свою життєву перспективу, знівельюючи перешкоди, прагнути самотності, самодостатності, мобілізувати унікальні духовно-творчі потенції на життєвому шляху задля усталення власних цінностей і позитивних звершень на благо Української держави та нації.

Особистісно орієнтований підхід у вихованні студентської молоді постає на таких засадах, як

самоцінність особистості, її індивідуальність, повага до неї та емпатія. Особливість особистісно орієнтованого підходу зумовлює мета виховання, яка, на погляд І. Беґа, «... набуває сутнісних характеристик сенсопороджувального процесу, що спрямований на розвиток особи як суб'єкта культури і власного життя» [2, с. 8]. Виходячи у площину виокремлення сутнісних ознак процесу виховання з особистісно орієнтованим акцентом, учений зазначив: «особистісно орієнтоване виховання втілює демократичні, гуманістичні положення формування і розвитку особистості, для якої свобода й соціальна відповідальність є головними життєвими орієнтирами» [2, с. 8]. Саме особистісно орієнтований підхід забезпечує морально-духовний розвиток особистості, спрямований на пробудження вищих сенсів життя і вибір ціннісних орієнтацій у практичній діяльності [3, с. 32].

Особистісно орієнтований підхід як концептуально цілісна та перспективна для української освіти й виховання ідея сьогодення дедалі більш упевнено набуває статусу домінантного принципу організації освітньо-виховного процесу з таким вектором, як: ґрунтовне й цілісне розуміння, пізнання та гармонійний розвиток особистості: «... така освітня ідея стає домінантною. Вона проголошує людину найвищою цінністю суспільства, формує ставлення до неї як самоцінності, ... пропонує шляхи і принципи виховання особистості, здатної до активної творчої діяльності, саморозвитку і самовдосконалення» [2, с. 6].

У спектрі пріоритетних для виховання особистості студента у ЗВО принципів насамперед варто назвати принцип національної спрямованості освітньо-виховного процесу, який безпосередньо пов'язаний із формуванням у студентської молоді національної самосвідомості, любові та поваги до рідної землі, народу, культури, що необхідно для її подальшого національного самовизначення та здатності зберігати українську національну ідентичність [6].

Принцип демократизації освітньо-виховного процесу, дотичний до гуманізації співпраці, співтворчості викладацького і студентського колективів, наповнення вірою в творчі сили та повагою до суверенітету особистості, її гідності, прав і свободи виявлення. Дотримання принципу суб'єкт-суб'єктної взаємодії у спілкуванні та співпраці педагога та здобувача освіти сприяє вияву емпатії, національної рефлексії та ідентифікації, творчого потенціалу, здатності до гуманної поведінки та ствердженню активної громадянської позиції [6].

Сутність принципу гуманізації освітньо-виховного процесу окреслена забезпеченням умов для творчого розвитку особистості студента, проголошенням людини пріоритетною цінністю, акцентом на вікових та індивідуальних особливостях останньої, а також спрямованістю на побудову

особистісної програми її розвитку, життєвої позиції. Увагою до психолого-фізіологічних, індивідуально-типологічних і психолого-педагогічних особливостей багатогранної, проте цілісної природи особистості в її вихованні вирізняється принцип природовідповідності [6].

Принцип культуровідповідності постає проєкцією природного, нерозривного зв'язку з історією народу, його мовою, культурними традиціями, звичаями, обрядами, що слугують джерелом культурологічного процесу, зорієнтованого на формування базису культури особистості та збереження духовної єдності минулого-теперішнього-майбутнього поколінь. Принцип акмеологічності пов'язаний із орієнтацією освітньо-виховного процесу на досягнення найвищого морально-духовного розвитку та із потенційними можливостями особистості, детермінованими засвоєнням загальнолюдських і національних цінностей [6].

Особливість принципу «розвивальної допомоги» складає неприйняття того, щоб виконувати завдання замість вихованця, вказувати йому, що робити, чи розв'язувати за нього проблеми, на тлі прищеплення мотивації до самоусвідомлення, пробудження власної активності та внутрішніх сил для набуття змоги самостійно обирати, ухвалювати рішення та відповідати за них. З огляду на це завдання педагога полягає в тому, щоб не пропонувати готові й, може, не потрібні знання, а стимулювати власну пізнавальну активність вихованця, що впливатиме на вибір і змісту, й цілей, і форм з методами роботи, й на поведінку та цінності. Педагог, за К. Роджерсом, активізує та полегшує (facilitate) самостійну діяльність вихованця [8]. Принцип колективної активності передбачає формування активної життєвої позиції, толерантності, норм гуманної поведінки й розуміння та прийняття іншого, креативності, справедливості, здатності до самоконтролю, саморегуляції в особистісному колективі, де кожен є унікальним і незамінним, а також співпрацею задля досягнення спільного успіху як результату індивідуального чи колективного досягнення [1; 6].

Це передбачає організацію освітньо-виховного процесу іншого виду як «досвідчене навчання», тобто організацію, за якої здобувач навчається в ході вільної самостійної діяльності, здобуваючи власний досвід і беручи участь у дискусіях і ухваленні рішень. Метою навчання такого зразка є розвиток особистості, самосвідомості та самореалізації останньої, а знання – засобом розвитку особистості. Упровадження досвідченого навчання вимагає: зміни позиції педагога; створення атмосфери «свободи навчання» з використанням методів стимулювання активності особистості, її розвитку. Позиція педагога в такому разі співвідносна з позицією консультанта та подекуди психотерапевта, що надає «розвивальну допомогу» [8].

Атмосфера «свободи навчання» в колективі відзначається й тим, що здобувачі освіти не бояться припускати помилок, дискутують про проблеми, взаємодіють у навчанні, сприймають педагога як джерело досвіду та знань, як старшого члена групи.

Особистісно-орієнтований підхід також прикметний добром ефективних форм і методів навчання й виховання. Особливого значення це набуває у вищій школі: апелюючи у процесі навчання в ЗВО до особистості майбутнього фахівця, досягають розкриття його потенціалу, професійної самореалізації, вираження неповторності, ініціативності, прищеплення здатності адаптуватися до складних суспільних обставин і умов фахової діяльності. Тому методи і засоби навчання й виховання мають сприяти вияву кожним студентом себе та своєї неповторності, власних здібностей, а також припускати вибірковість матеріалу, його видів і форм. Для забезпечення особистісно орієнтованого підходу у ЗВО послуговуються такими освітніми технологіями, як: педагогіка співробітництва, гуманно-особистісна технологія, ігрові технології, технологія розвивального навчання, проектна технологія, технологія колективного творчого виховання, технологія «створення ситуації успіху» тощо.

Організації освітньо-виховного процесу ЗВО в річці особистісно орієнтованого підходу притаманна орієнтація на особистість студента, його цілі, мотиви чи вподобання, чого досягають за допомогою оптимальних методів і засобів навчання й виховання, а також шляхом створення належних умов. Ідеться, зокрема, про увагу до індивідуального досвіду студента як суб'єкта пізнання, який відображає єдність трьох компонент – когнітивної (знання), операційної (способи виконання дій), аксіологічної (установки, цінності). Для побудови освітньо-виховного процесу відповідно до особистісно орієнтованого підходу є присутнім урахування індивідуально-психологічних особливостей студентів, а також самостійності останніх, що набуває реалізації у визначенні ними цілей і завдань, виборі прийомів і засобів, тяжінні до активного, творчого характеру завдань, спрямованих на розвиток саморегуляції, самоконтролю, самооцінювання.

Загалом демократичне освітньо-виховне середовище ЗВО покликане забезпечувати умови для особистісного зростання кожного студента, що, адаптуючись до мінливих обставин життя, має досягати належного рівня соціальної взаємодії та духовного самовдосконалення. Детермінантами створення вищевказаних умов є потреби формування майбутніх фахівців – носіїв і джерел суспільної та професійної діяльності, високої культури, що вирізняються розвиненими індивідуальними здібностями, спроможні осмислювати

та проектувати свою освітньо-виховну діяльність, а також брати на себе відповідальність за ухвалення рішень. У такому ключі окреслюється пріоритет уміння обстоювати власну позицію, думку й ініціативу. На перспективи отримання максимальних результатів у процесі формування особистості майбутнього педагога насамперед впливає створення освітньо-виховного простору як ефективно організованої системи, що набуває реалізації в площині аудиторних і позааудиторних занять, дає змогу студентові почуватися особистістю й орієнтуватися на індивідуальний розвиток.

Демократичне освітньо-виховне середовище ЗВО визначено як педагогічно цілеспрямована організована сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів, котра оточує здобувачів вищої освіти та зорієнтована на взаємодію педагогів і студентів зі створення умов життєдіяльності, духовно-морального самовдосконалення особистості та її самореалізації й формування національно-особистісних цінностей. До таких факторів належать: об'єктивні (соціально-історичні особливості, культурні традиції українського народу та система освіти) й суб'єктивні (індивідуальні особливості вихованців, рівень готовності педагогів до формування особистості майбутнього фахівця, національно-особистісні цінності учасників освітньо-виховного процесу, психологічний клімат у колективі, стиль педагогічного менеджменту, відповідне предметно-просторове та змістово-методичне забезпечення освітньо-виховного процесу, матеріально-технічні умови ЗВО). Оптимальний варіант створення демократичного освітньо-виховного середовища передбачає дотримання спектра організаційно-змістових орієнтирів із такими основними компонентами, як: демократизація, гуманізація й індивідуалізація соціобуття вихованців, культивування їхніх творчих можливостей, формування особистісно конструктивних взаємин, оптимізація виховних ресурсів освітнього процесу, взаємодія закладу освіти – навколишнього середовища та закладу освіти – сім'ї, міжкультурна взаємодія в розвитку вихованців, продуктивна життєдіяльність останніх, особистість педагога [1; 6].

Один із векторів створення демократичного освітньо-виховного середовища – прилучення здобувачів освіти до загальнолюдської та національної духовно-моральної культури як фундаменту гармонійного розвитку особистості в діяльності. Остання постає соціальним механізмом трансформації спектра зовнішніх впливів у особистісні новоутворення в межах різного роду міжособистісних зв'язків. Саме суб'єкт-суб'єктні зв'язки між здобувачами та педагогами, де здобувачі виступають активними та свідомими суб'єктами взаємодії, є особливим різновидом суспільних зв'язків, сукупністю залежностей, які виникають у вихованців у процесі їхнього спілкування та діяльності. Доцільність же переміщення в ядро всіх

освітньо-виховних процесів особистості студента з усіма його інтересами, здібностями, потребами та життєвим досвідом пов'язана з індивідуалізацією – системою засобів, яка сприяє усвідомленню особистістю своєї відмінності від інших, притаманних лише їй способів осягнення культурних цінностей і провадження міжособистісної взаємодії [1; 6].

Дотримання проаналізованих організаційно-змістових орієнтирів сприяє перетворенню середовища закладу освіти на середовище колективу, що функціонує в ньому, кількома шляхами, як-от: сприймання вихованцями цілісності середовища з усією його багатоманітністю (відомими людьми, волонтерами, проблемами громади та перспективами розвитку тощо); прищеплення вихованцям здатності до емоційного співпереживання подій, які відбуваються в середовищі; активне освоєння середовища, його охорона та вдосконалення; проєктування майбутнього середовища, розроблення його моделей та їхня реалізація. Вибудований вищеперерахованими шляхами освітньо-виховний простір стає значущим для вихованців. Його максимальне наповнення справами (групові, колективні заходи), які відповідають психологічним особливостям студентської молоді та передбачають накопичення досвіду співпраці й міжособистісної взаємодії, надалі набуває втілення в доцільних і гнучких формах самоуправління. Саме це припускає позиціонування студентського об'єднання як організатора спільних заходів, які вимагають мобілізації всіх його ресурсів [1, с. 3–14; 6].

Загалом у межах проєктування процесу виховання особистості студента на основі суб'єкт-суб'єктного, рівноправного партнерства особистість фігурує зі статусом суб'єкта особистісного становлення в ході активної діяльності. Це увиразнює доцільність забезпечення належних умов створення студентською молоддю особистісної технології самоствердження на основі переживання різноманітних «ситуацій успіху» в аудиторній і позааудиторній діяльності на тлі задоволення її запитів, інтересів, нахилів та освітніх потреб [5; 6]. Тільки так ЗВО стає для особистості

емоційно-психологічним осередком душевного комфорту.

Висновки. Отже, поступ сучасного українського суспільства та породжені ним виклики зумовлюють потребу підготовки покоління педагогів як креативних і незалежних особистостей. Оптимальним для цього освітнім ресурсом є особистісно орієнтований підхід, який уможливіло належне розкриття інтелектуально-духовного потенціалу та розвиток творчої індивідуальності студента шляхом створення в ЗВО умов для організації його життєдіяльності в проєкції загальнолюдських і національних цінностей. З огляду на останнє перспективи подальших наукових пошуків убачаємо в розгляді форм і методів виховання студентської молоді в освітньо-виховному процесі ЗВО.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бех І. Виховний простір: організаційно-змістові орієнтири. *Гірська школа Українських Карпат*. 2013. № 10. С. 3–14.
2. Бех І. Д. Виховання особистості: підруч. Київ: Либідь, 2008. 848 с.
3. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку. Київ: Академвидав, 2012. 256 с.
4. Коменський Я. А. Велика дидактика. Київ. 1940. Т. 1. 248 с. URL: http://library.vspu.edu.ua/inform/vidanna_bibliot/cifrova_kol/komenskij_velika_didaktika_tom1.pdf
5. Пустовіт Г. П. Теоретико-прикладні складові інноваційного розвитку системи позашкільної освіти і виховання. *Інноватика у вихованні: зб. наук. пр. / упоряд. О. Б. Петренко; редкол.: О. Б. Петренко, Н. М. Гринькова та ін.* Рівне: РДГУ, 2015. Вип. 1. С. 14–24.
6. Сойчук Р. Л. Виховання національного самоствердження в учнівської молоді: монографія. Рівне: О. Зень, 2016. 416 с.
7. Сорока Г. І. Сучасні виховні системи та технології: навч.-метод. посіб. для керівників шк., вчителів, кл. керівників, вихователів, слухачів ІПО. Харків: Веста; Ранок, 2002. 128 с.
8. Rogers C. On Becoming a Person: A Therapists View of Psychotherapy. Boston, 1961. URL: <http://psychologis.com.ua/-1-379.htm>